

مشروعیت کودکان متولد از شیوه‌های جدید باروری در حقوق ایران، مصر و انگلیس^۱

مهشیدسادات طبائی^۲

چکیده

در همه سیستم‌های حقوقی، کودک حاصل از رابطه نامشروع، غیر قانونی و نامشروع تلقی می‌شود و از برخی حقوق کودک مشروع، محروم می‌ماند. از آنجا که شیوه‌های جدید باروری در اغلب موارد، به لحاظ دخالت شخص ثالث در فرآیند تولید مثل، با مقدمات حرام همراه است، لذا مسأله مشروعیت اطفال حاصل از این شیوه‌ها مطرح می‌گردد. این مقاله به بررسی امکان الحاق شرعی و قانونی کودک حاصل از شیوه‌های جدید باروری به والدین خود در حقوق ایران، با تکیه بر منابع فقهی می‌پردازد. نویسنده در کنار مطالعه حقوق ایران، مروری تطبیقی بر حقوق مصر و انگلیس هم دارد. مطالعه در حقوق ایران بیانگر سکوت قانون‌گذار و اختلاف دیدگاه فقهای امامیه در پاسخ به این مسأله اساسی است؛ از نظر برخی فقهای امامیه، طفل مذکور فاقد نسب مشروع و در حکم فرزند متولد از زناست. اما اغلب فقهای امامیه علی‌رغم تأکید بر عدم ارتکاب مقدمات حرام در ارائه و استفاده از شیوه‌های جدید باروری، کودک حاصل از شیوه‌های مذکور را حتی در فرض نامشروع بودن شیوه مورد استفاده، به والدین خود ملحق می‌دانند. در حقوق انگلیس و مصر نیز عدم رعایت شرایط قانونی سبب می‌شود کودک غیر قانونی و نامشروع تلقی شود.

واژگان کلیدی

کودک، شیوه‌های جدید باروری، مشروعیت، الحاق، زنا، نسب

۱- تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۲/۷/۱۲؛ پذیرش مقاله: ۱۳۹۳/۲/۲۰

۲- عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد الکترونیکی، گروه حقوق خصوصی، تهران، ایران

مقدمه

خانواده همواره اصلی‌ترین نهاد اجتماعی و مورد توجه قانون‌گذاران بوده است. در دین اسلام، هدف از ازدواج، علاوه بر ارضای غریزه جنسی، مشارکت در تشکیل خانواده، مؤانست، تربیت فرزندان و همکاری در همه شؤون زندگی است که بدون اختصاص شرعی و قانونی زن و مرد به یکدیگر و تحریم روابط نامشروع، امکان‌پذیر نخواهد بود. تولد کودک در یک ارتباط مشروع، امکان شناسایی و حمایت کامل از فرزندان را در تمام طول عمر فراهم می‌کند و انبوهی از حقوق و تکالیف را برای والدین و فرزندان به همراه می‌آورد؛ در حالی که رابطه نامشروع، سبب پیدایش هرج و مرج در نظام خانواده می‌شود و آینده‌های مبهم برای فرزندان ترسیم می‌کند و محرومیت از برخی حقوق فردی و اجتماعی را در پی می‌آورد. دستیابی انسان به علم، امکان تولد کودکانی با دخالت اشخاص ثالث یا از طرقی غیر از شیوه‌های معمول تولید مثل را فراهم آورده است. این امر لاجرم لمس و نگاه حرام را به همراه دارد؛ لذا این مسأله مطرح می‌شود که چنین کودکانی مشروع تلقی می‌گردند یا نامشروع؟ و آیا همانند سایر اطفال مشروع از حقوق کامل انسانی برخوردار هستند یا همانند فرزندان ناشی از زنا از بعضی حقوق فردی یا اجتماعی محرومند. برای تعیین وضعیت کودکان حاصل از شیوه‌های جدید باروری ابتدا به این مسأله می‌پردازیم که در حقوق سه کشور ایران، انگلیس و مصر برای مشروع تلقی شدن کودک چه شرایطی لازم است و سپس به بررسی وضعیت کودکان حاصل از شیوه‌های جدید باروری می‌پردازیم. شیوه مطالعه توصیفی - تحلیلی با استفاده از ابزار کتابخانه و اینترنت می‌باشد.

حقوق ایران

در نخستین گام، موضوع مقاله در حقوق ایران مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۱- مفهوم طفل مشروع یا قانونی و طفل نامشروع (اعم از زنازاده و ولد حرام غیرزنازاده)

در قوانین ایران، تعریفی از «طفل مشروع» ارائه نشده است. به تجویز ماده ۳ قانون

آیین دادرسی مدنی برای دستیابی به مفهوم کودک مشروع، باید به منابع فقهی مراجعه کرد. در منابع فقهی برای مشروع بودن رابطه، زوجیت (حلی، ۱۴۰۹هـ ج ۲، ص ۵۰۶) یا اعتقاد به صحیح بودن رابطه در زمان ایجاد (فاضل آبی، ۱۴۱۰هـ ج ۲، ص ۵۲۸) و امکان الحاق طفل به والدین (طباطبائی، ۱۴۱۲هـ ج ۱۰، ص ۴۹۱) لازم است. برابر مواد ۱۱۵۸ و ۱۱۵۹ قانون مدنی که به ترتیب «طفل متولد در زمان زوجیت» و «هر طفل متولد بعد از انحلال نکاح» را به شوهر ملحق می‌دانند، «زوجیت»، شرط مشروع بودن کودک است و طبق ماده ۱۱۶۵ همان قانون که «طفل متولد از نزدیکی به شبهه» به طرفی که در اشتباه بوده است، ملحق می‌شود و وفق ماده ۱۱۶۶ در صورت بطلان نکاح، «بی‌خبری از بطلان» مناط برقراری نسب قانونی- است؛ بنابراین طفل مشروع، کودکی است که منشأ پیدایش وی رابطه قانونی والدین باشد (صفایی و امامی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۴۴).

اما در برابر آن، «نامشروع بودن» صفتی است که اتصاف به آن، علاوه بر تحمل ننگ اجتماعی، محرومیت از برخی حقوق مدنی یا اجتماعی و یا هر دو را به همراه دارد. در قوانین ایران، تعریفی از طفل نامشروع به عمل نیامده است؛ اما در فقه از دو عبارت «ولدحرام» و «ولدالزنا» استفاده شده است (نجفی، ۱۳۶۳، ج ۴۱، ص ۴۱۱؛ جیبی عاملی، ۱۴۱۶هـ ج ۱، ص ۴۳۳). مقصود از حرام‌زادگی، زنازادگی و یا تولد فرزند حاصل از آمیزش حرام مانند آمیزش با همسر در حال روزه یا احرام می‌باشد (نجفی، ۱۳۶۳، ج ۴۱، ص ۴۱۱؛ موسوی گلپایگانی، ۱۴۱۴هـ ج ۲، ص ۱۴۳؛ حلی، ۱۴۱۱هـ ج ۳، ص ۵۲۹؛ ابن البراج، ۱۴۰۶هـ ج ۲، ص ۵۵۰؛ حلی، ۱۴۱۳هـ ج ۵، ص ۷۳؛ حلی، ۱۳۸۹، ج ۳، ص ۵۰۰؛ حلی، ج ۴، ص ۱۴۰۹؛ ص ۹۴۵)؛ لذا طفل نامشروع، مفهوم عامی است که نه تنها طفل متولد از زنا بلکه سایر اطفال ناشی از رابطه نامشروع را نیز در بر می‌گیرد. در واقع، می‌توان گفت رابطه «طفل نامشروع» و «ولد زنا» عموم و خصوص مطلق است؛ یعنی هر طفل ولد زنایی نامشروع است، اما هر طفل نامشروعی، ولد زنا نیست (جیبی عاملی، ۱۴۱۶هـ ج ۱، ص ۴۲۶). تفاوت این دو مفهوم، موجب تفاوت در آثار نیز می‌گردد؛ مانند این که ولد زنا علاوه بر محرومیت از حقوق اجتماعی از ارث نیز محروم است، در حالی که این حکم بر سایر اطفال نامشروع جاری نیست (حلی، ۱۴۰۹هـ ج ۴، ص ۹۴۵).

مطابق ماده ۱۱۶۷ قانون مدنی، طفل متولد از زنا به زانی ملحق نمی‌گردد و بر اساس ماده ۸۸۴ قانون مدنی از زانی و زانیه ارث نمی‌برد. ماده ۲۲۱ قانون مجازات اسلامی

مصوب ۱۳۹۲/۲/۱ در تعریف زنا آورده است: «زنا عبارت است از جماع مرد و زنی که علقه زوجیت بین آن‌ها نبوده و از موارد وطی به شبهه نیز نباشد...»^۱. بنابراین از یک سو اطفال حاصل از نکاح صحیح یا شبهه، مشروع تلقی می‌شوند و به والدین خود ملحق می‌گردند و از سوی دیگر، زنازادگان نامشروع هستند و به والدین خود ملحق نمی‌گردند؛ اما مشخص نیست اطفال متولد از رابطه نامشروع غیر از زنا مانند تفخیز و امثال آن، مشروع هستند یا نامشروع؟ بنابراین برای تشخیص نامشروع بودن یا نبودن سایر اطفال باید به همان معنای معروف طفل نامشروع در فقه مراجعه کرد و سایر احکام را نیز از منابع فقهی استخراج نمود.

۲- الحاق طفل به والدین

در منابع فقهی، در خصوص الحاق طفل متولد از زنا به زن و مرد زناکار اختلاف نظر وجود دارد؛ عده‌ای از فقها قائل به نسب شرعی برای طفل متولد از زنا هستند و طفل مذکور را به پدر و مادر طبیعی خود ملحق و صرفاً احکام ارث را منتفی می‌دانند^۲؛ بر مبنای این نظر، همین‌که طفل، متولد از نطفه شخصی باشد، رابطه نسبی برقرار می‌شود (حر عاملی، بی‌تا، ج ۲۸، ص ۱۶۸). مشهور فقهای امامیه طفل متولد از زنا را به والدین ملحق ندانسته، نسب را از هر دو طرف مقطوع می‌دانند (نجفی، بی‌تا، ج ۲۹، ص ۲۵۷؛ جیبی عاملی، ۱۴۱۶هـ ج ۷، ص ۲۰۲) و برای اثبات این قضیه، استناد می‌کنند به روایات^۳، صدق ولد از حیث لغت و ممنوعیت نکاح زانی با دختر متولد از زنا (جیبی عاملی، ۱۴۱۶هـ ج ۷، ص ۲۰۲) یا اجماع محصل

۱- «تبصره: جماع با دخول اندام تناسلی مرد به اندازه ختنه‌گاه در قُبُل یا دُبُر زن محقق می‌شود...»

۲- مامقانی می‌گوید: «فرقی بین حصول نسب در نکاح صحیح یا شبهه یا زنا نیست و گرچه سایر فقها به عدم ثبوت نسب تصریح کرده‌اند، اما دلیلی برای آن نیافته‌ایم؛ اقوی این است که ولد زنا مانند ولد حلال می‌باشد در جمیع احکام نسب جز ارث ... و آن به دلیل نص خاص است ولی در سایر موارد اطلاق ادله ترجیح ... که ... مانند ولد مشروع باشد...» (مامقانی بی‌تا، ص ۳۵۵).

۳- روایت محمد بن مسلم در خصوص مساحقه (حر عاملی، بی‌تا، ج ۲۸، ص ۱۶۸) و روایت اسحاق بن مدینی (همو، ج ۲۶، ص ۲۷۶).

و منقول؛ بلکه بر این امر ادعای ضرورت هم می‌کنند (کرکی، ۱۳، ۱۴۱۱، ج ۱۲، ص ۱۹۰؛ نجفی، بی‌تا، ج ۲۹، ص ۲۵۷؛ محمدی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۴۷۹؛ طباطبایی، ۱۴۱۲ هـ ج ۱۳، ص ۵۱۳).

این گروه خود به دو دسته تقسیم می‌شوند؛ عده‌ای برای زنا مفهومی گسترده قائل شده‌اند و نزدیکی حرام را مشتمل بر دو جزء دخول و ریختن منی از روی علم و عمد در رحم زن می‌دانند و صرف رساندن منی مرد بیگانه به رحم زن بیگانه را حرام و مانع الحاق فرزند به والدین طبیعی‌اش می‌دانند، حتی اگر دخول انجام نشود. در روایت محمد بن مسلم، طفل به لحاظ ناآگاهی مرد به وی ملحق گردیده‌است (کاتوزیان، ۱۳۷۲، ۲۹-۳۰). عده‌ای دیگر عنوان «زنا» را، دخول با علم به حرمت ذاتی رابطه می‌دانند (حلی، ۱۴۱۱ هـ ج ۳، ص ۴۳؛ کرکی، ۱۴۱۱ هـ ج ۱۲، ص ۱۹۰) و اطفال حاصل از سایر روابط نامشروع را در زمره اطفال متولد از زنا قرار نمی‌دهند.

بر مبنای مواد ۱۱۵۸ تا ۱۱۶۷ قانون مدنی، برای انتساب فرزند به والدین، وجود رابطه زوجیت یا شبهه لازم است و طبق ماده ۱۱۶۷ زنا مانع از الحاق طفل به زانی است؛ بنابراین بنظر می‌رسد اطفال ناشی از سایر طرق نامشروع غیر از زنا، نظیر تفخیز، به والدین طبیعی خود ملحق نمی‌شوند. در سال ۱۳۷۶ رأی وحدت رویه دیوان عالی کشور به شماره ۶۱۷ در خصوص اثبات نسب و اخذ شناسنامه برای طفل متولد از زنا صادر گردید. مطابق رأی مذکور «...در مواردی که طفل، ناشی از زنا باشد و زانی اقدام به اخذ شناسنامه ننماید با استفاده از ... دیدگاه حضرت امام خمینی ره، زانی، پدر عرفی طفل تلقی و در نتیجه کلیه تکالیف مربوط به پدر ... برعهده وی می‌باشد و حسب ماده ۸۸۴ قانون مدنی صرفاً موضوع توارث بین آن‌ها منتفی است...». لذا به نظر می‌رسد قانون‌گذار از مبنای مورد پذیرش در قانون مدنی مبنی بر عدم الحاق طفل به زانی عدول کرده و صرفاً ارث را به حکم نص خاص، مستثنی دانسته است.

۳- مشروعیت طفل متولد از شیوه‌های جدید باروری

به عنوان یک اصل کلی، برای این‌که طفلی نامشروع باشد، باید شیوه ایجاد وی نامشروع باشد. حال این مسأله اساسی مطرح می‌شود که آیا کودکان حاصل از شیوه‌های جدید باروری که در نتیجه دخالت اشخاص بیگانه متولد می‌شوند، نامشروعند؟

در رابطه با شیوه‌های جدید باروری، قانون نحوه اهدای جنین به زوجین نابارور^۱ مصوب ۲۹ تیر ۱۳۸۲ و آیین‌نامه اجرایی^۲ آن مصوب ۱۳۸۳/۱۲/۲۴، تنها نص قانونی درباره نمونه‌ای از شیوه‌های جدید باروری در ایران است که بسیار مختصر است (صفائی، ۱۳۸۶، ص ۳۲۹-۳۳۳)؛ لکن برای اهدای جنین در قانون مزبور «رعایت ضوابط شرعی» ضروری اعلام شده است^۳؛ گرچه نتیجه «عدم رعایت ضوابط شرعی» مشخص نیست و نمی‌توان از قانون مذکور به وضعیت اطفال حاصل از اهدای جنین پی برد. با توجه به این امر، به طریق اولی، وضعیت اطفال حاصل از سایر شیوه‌های جدید باروری در هاله‌ای از ابهام باقی است. با این حال، از یک سو می‌توان چنین استنباط کرد که سایر شیوه‌های کمک باروری غیرقانونی است؛ زیرا قانون صرفاً اجازه اهدای جنین را با شرایط مقرر داده است و از سوی دیگر، به لحاظ نبود صراحت قانونی باید به منابع فقهی مراجعه کرد و مراجعه به منابع فقهی نیز حکایت از جواز استفاده از شیوه‌های جدید باروری از سوی برخی مراجع تقلید دارد. اگرچه در استفاده از همه شیوه‌های نوین باروری، عده‌ای قائل به جواز و عده‌ای قائل به ممنوعیت هستند، لکن هرگز فقها در هیچ یک از روش‌های جدید باروری به اجماع نرسیده‌اند. آنچه مورد اتفاق آراء است، «ضرورت عدم ارتکاب فعل حرام» (اعم از لمس و نظر) می‌باشد^۴.

شیوه‌های جدید باروری طیف وسیعی از روش‌های کمکی مانند تلقیح مصنوعی، اهدای گامت و جنین، جانشینی در بارداری و شبیه‌سازی را دربرمی‌گیرد و در میان شیوه‌های مذکور، شبیه‌سازی با سایر شیوه‌ها به لحاظ دخالت سلول جسمی متفاوت است؛ لذا نظریات فقها و مراجع تقلید را در دو بند کلی شامل شیوه‌های کمک باروری جنسی و غیرجنسی (شبیه‌سازی) بیان خواهیم کرد.

۱- قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/93943>

۲- قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/125235>

۳- ماده ۱ قانون نحوه اهدای جنین به زوجین نابارور مصوب ۲۹ تیر ۱۳۸۲

۴- ارائه و استفاده از خدمات کمکی باروری در اغلب موارد، متضمن ارتکاب مقدماتی (لمس و نگاه) است که در شرایط معمول حرام است. حکم حرمت این مقدمات حرام بنا بر نظر مشهور فقهای معاصر در مواقع ضرورت برداشته و ارائه یا استفاده از این خدمات جایز می‌گردد؛ برای مطالعه بیشتر رک. به: طبائی، ۱۳۹۲، ص ۵۳-۸۰.

در میان فقهای امامیه در استفاده از شیوه‌های جدید باروری جنسی، عده‌ای قائل به جواز هستند؛ لکن این جواز از تلقیح نطفه شوهر به همسر قانونی با بیشترین نظر موافق شروع می‌شود (وحید خراسانی، ۱۴۲۱هـ. ص ۷۷۰، مسأله ۲۹۰۰: تبریزی، ۱۳۸۵، ص ۴۷۶؛ حسینی سیستانی، بی‌تا، ص ۵۷۶: خوئی، بی‌تا، ص ۳۹۴: صانعی، ۱۳۸۴، ص ۵۹۲؛ فاضل موحدی لنگرانی، بی‌تا، ص ۹۶، مسأله ۲۳۹: حسینی شیرازی، ۱۳۸۲، ص ۳۳۱؛ س ۱: منتظری، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۲۰۰، ۷۰۷: موسوی خمینی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۶۲۱، مسأله ۲: علوی گرگانی، ۱۳۹۱، مسأله ۲۹۴۰، ص ۵۵۹؛ مکارم شیرازی، بی‌تا، ص ۶۵، مسأله ۲۴۴۱: صافی گلپایگانی، بی‌تا، ص ۲۴۲، مسأله ۲۸۴۷: تبریزی، ۱۳۸۵، ص ۴۷۶، ش ۲۰۹؛ نوری همدانی، ۱۳۸۳، ج ۱، ص ۲۴۷، س ۹۸۵: روحانی، ۱۳۴۰، ص ۳۴۵، مسأله ۱: حسینی شاهرودی، ۱۳۸۷، س ۱۸۰۴-۱۸۰۵: خامنه‌ای، بی‌تا، ص ۴۲۹، س ۱۲۷۲) و به ترتیب، انتقال جنین به رحم زن بیگانه (خامنه‌ای، بی‌تا، مسأله ۱۲۷۶؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۷۵ و ۷۷، س ۱۹۴ و ۱۹۷: صانعی، بی‌تا، ص ۲۰، س ۱۳۹)،^۱ تلقیح تخمک زن بیگانه به رحم زن دیگر (شاهرودی، ۱۳۸۷، سؤال ۹۴۵۳: حسینی سیستانی، بی‌تا، مسأله ۴۴۸: تبریزی، ۱۳۸۵، ص ۴۷۶، مسأله ۲۱۲۲)،^۲ ترکیب نطفه دو بیگانه در محیط آزمایشگاه (صانعی، ۱۳۸۴، س ۱۳۱ و ۱۳۶: خامنه‌ای، بی‌تا، ص ۴۲۹، س ۱۲۷۳: حسینی شاهرودی، ص ۱۳۸۷، مسأله ۱۸۰۸)^۳ و سپس انتقال اسپرم بیگانه به رحم زن بیگانه (خامنه‌ای، بی‌تا، ص ۴۳۰، مسأله ۱۲۷۵: یزدی، ۱۳۸۲، ج ۱، ص ۶۸؛ بجنوردی، ۱۳۷۱، ش ۳ و ۲، ص ۲۲۵)^۴ کمترین میزان موافقت را دارد.

روشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

- ۱- و نیز بنگرید به: یثربی، ۱۳۹۰، ص ۷، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: http://yasrebi.ir/News_Archive.aspx?page=421
- ۲- برخی تلقیح نطفه زن بیگانه را در رحم زن دیگر فقط در صورت استهلاک در رحم زن نابارور و برای تقویت تخمک وی جایز، و الا ممنوع دانسته‌اند: یثربی، ۱۳۹۰ سؤال ۹، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://yasrebi.ir/Astefah.aspx> نوری همدانی، همان، سؤال ۹۰۷
- ۳- نیز بنگرید به: سیستانی، فقه برای غرب نشینان، مسأله ۴۳۵ و سؤال‌ها و جواب‌ها، لقااح مصنوعی، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://www.sistani.org/index.php?p=827020&id=1019&perpage=7#14774>: خوئی، تلقیح، مسأله ۴۳، پورتال اینترنتی انهار، به روز رسانی ۱۹/۹/۲۰، <http://portal.anhar.ir/node/1,9,9/20> □ میر هاشمی، ۱۳۸۳، ۶۴-۹۸
- ۴- برخی فقهای علی‌رغم نظر بر عدم ممنوعیت عمل تلقیح مصنوعی اسپرم در رحم زن بیگانه، رعایت احتیاط را واجب دانسته‌اند (شاهرودی، ۱۳۸۷، س ۱۸۰۴). نیز بنگرید به: روحانی، سیصااق، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://www.rohani.ir> برخی از فقها نیز تلقیح نطفه مرد بیگانه را به رحم زن بیگانه فقط در صورت اجازه شوهر جایز دانسته‌اند (شیرازی، نقل از صمدی اهری، ۱۳۸۲، ۳۹).

عده‌ای از فقها نیز با انجام شیوه‌های جدید باروری مخالف هستند^۱ که این مخالفت، در تلقیح اسپرم بیگانه به رحم زن بیگانه (منتظری، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۲۰۰، س ۷۰۷؛ وحید خراسانی، ۱۴۲۱ هـ ج ۱، ص ۷۷۰، مسأله ۲۸۹۸؛ حسینی سیستانی، بی‌تا، ص ۵۷۶، مسأله ۶۵؛ خوئی، بی‌تا، ۳۹۴، مسأله ۴۳؛ صانعی، ۱۳۸۴، ص ۵۹۲-۵۹۳، س ۱۳۳۶؛ فاضل موحدی لنکرانی، بی‌تا، ص ۹۷، مسأله ۲۴۴۴؛ حسینی شیرازی، ۱۳۸۲، ص ۳۳۱۴، س ۲؛ موسوی خمینی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۶۲۱، مسأله ۱؛ علوی گرگانی، ۱۳۹۱، ص ۵۵۹، مسأله ۲۹۴۰؛ مکارم شیرازی، بی‌تا، ص ۴۸۰ و ۴۸۱، مسأله ۲۴۴۳؛ صافی گلپایگانی، بی‌تا، مسأله ۲۸۴۷، ص ۲۴۲؛ تبریزی، ۱۳۸۵، ش ۲۰۹۴، ص ۴۷۶؛ نوری همدانی، ۱۳۸۳، ج ۱، ص ۲۴۶-۲۴۸، س ۹۸۶-۹۸۷؛ روحانی، ۱۳۴۰، ص ۳۴۵، مسأله ۱؛ خامنه‌ای، بی‌تا، ص ۴۳۰، س ۱۲۷۵) و در مرحله بعد تلقیح اسپرم بیگانه و تخمک بیگانه در محیط آزمایشگاه (حسینی شیرازی، ۱۳۸۲، مسأله ۳۴۵۳؛ فاضل موحدی لنکرانی، بی‌تا، ص ۹۸) در حداکثر میزان مخالفت قرار دارند؛ لکن در تلقیح تخمک بیگانه به رحم زن بیگانه (حرم پنهانی، ۱۳۸۲، ص ۹۸)^۲ و سپس انتقال جنین حاصل از نطفه زوجین قانونی (نوری همدانی، ۱۳۸۳، ص ۲۴۶-۲۴۷، مسأله ۹۸۴؛ فاضل موحدی لنکرانی، بی‌تا، ص ۹۵، مسأله ۲۳۸؛ حسینی سیستانی، بی‌تا، ص ۵۷۶، مسأله ۶۵؛ وحید خراسانی، ۱۴۲۱ هـ ج ۱، ص ۷۷۰؛ خویی، بی‌تا، ص ۳۹۴، مسأله ۲۸۹۸) و در مرحله آخر، تلقیح اسپرم شوهر به همسر (علوی احمدی طباطبائی بروجردی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۲۴۶؛ میلانی به نقل از: امامی، ۱۳۴۹، ص ۳۶۲) به حداقل خود می‌رسد.

در شیوه‌های غیرجنسی تولید مثل، برخی از فقها شبیه‌سازی انسانی را به‌طور مطلق

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی

۱- برای مطالعه بیشتر بنگرید به: ملک زاده، ۱۳۸۶، ۴-۵، ش ۴۸

۲- نیز بنگرید به: مکارم شیرازی، پزشکی □ تلقیح مصنوعی، سؤال ۱۶، <http://persian.makarem.ir/estefta/?it=805&mit=805>؛ نوری همدانی، پورتال اینترنتی انهار، استفتائات پزشکی-تلقیح، سؤال ۹۱۱.

<http://portal.anhar.ir/contentview.php?export=print&ID=2985>

۳- نیز بنگرید به: سیستانی، مسائل پزشکی از کتاب فقه برای غرب نشینان-۱، مسأله ۳۶۸، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://www.sistani.org/index.php?p=583398&id=9>؛ مکارم شیرازی، پزشکی □ تلقیح مصنوعی، سؤال ۹، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://makarem.ir/websites/farsi/estefta/?mit=805>؛ خامنه‌ای، استفتائات جدید، احکام پزشکی، استفاده از تخمک زن اجنبی با وجود تخمک ضعیف زوجه برای باروری، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://www.leader.ir/tree/index.php?catid=49>؛ یشری، استفتاء در مورد تلقیح مصنوعی، س ۹، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: http://yasrebi.ir/News_Archive.aspx?page=421

مجاز اعلام کرده‌اند (موسوی بجنوردی، ۱۳۸۶، ص ۱۴۰)؛^۱ عده دیگر، شبیه‌سازی را به صورت محدود مجاز دانسته و بر این عقیده‌اند که این عمل فی‌نفسه اشکالی ندارد، مشروط بر آن‌که همراه با عمل حرام دیگری نباشد و در سطح محدودی صورت گیرد (جواهری، ۱۴۲۳هـ ۱۹). برخی نیز شبیه‌سازی را یک عمل فی‌نفسه حرام معرفی کرده‌اند (اسلامی، ۱۳۸۴، ص ۲۳-۲۵؛ تبریزی، ۱۳۸۵، ش ۲۰۹۴، ص ۴۷۶)؛^۲ گروهی از علما نیز شبیه‌سازی انسانی را فی‌نفسه و به استناد اصاله الاباحه، جایز، اما به لحاظ مفسد بعدی، حرام دانسته‌اند (حائری، ۱۳۸۷، ش ۵۵، ص ۳۶-۳۸؛ معینی فر و حاجی علی، ۱۳۸۹، ص ۶).^۳

۴- الحاق کودک حاصل از شیوه‌های جدید باروری به والدین

بر مبنای دیدگاهی که برای زنا معنای گسترده‌ای در نظر می‌گیرد، برخی فقها در فرض استفاده از اسپرم بیگانه به حرام بودن عمل و عدم الحاق طفل به والدین نظر داده‌اند (علوی/حمیدی بروجردی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۲۴۶، ۲۶۲، ۲۶۸، ۲۸۳، ۲۹۴ و ۳۰۰؛ امامی، ۱۳۴۳، ج ۵، ص ۱۸۶)؛ زیرا سبب مشروع در الحاق طفل به والدین، نکاح صحیح یا شبهه است (نجفی، بی‌تا، ج ۲۹، ص ۲۴۵؛ جبعی عاملی، ۱۴۱۶هـ ج ۷، ص ۲۰۲) و اگر طفل، متولد از طرقی غیر از زنا هم باشد، در صورت علم والدین به عمل حرام (فقدان جهل حکمی یا موضوعی، اعتماد به قول زن مبنی بر نداشتن همسر و نزدیکی در حالت خواب یا جنون)، مورد، زنا محسوب می‌شود و طفل به والدین ملحق نمی‌گردد (نوری همدانی، ۱۳۸۳، ص ۲۴۸، س ۹۸۱۶؛ منتظری، ۱۳۸۴، ص ۲۰۰، س ۷۰۷؛ حسینی شیرازی، ۱۳۸۲، ص ۷۸۸، مسأله ۳۴۵؛ مکارم شیرازی، بی‌تا، ص ۴۸۱، مسأله ۲۴۴۳). از این گروه، برخی سبب مشروع را اختصاص به استفاده از

۱- نیز بنگرید به: روحانی، سید محمد صادق، مسائل جدید، کلونینگ (شبیه سازی) انسان با توجه به پیامدهای آن، سایت دفتر استفتائات، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://www.istefat.net/question/2425>

۲- نیز بنگرید به: حسینی شیرازی، سید محمد صادق، مسائل مستحدثه، شبیه سازی، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://persian.shirazi.ir/showestefat.php?id=56>.

۳- اخیر بنگرید به: مکارم شیرازی، ناصر، دیدگاه فقهی حضرت آیه الله العظمی مکارم شیرازی درباره دو مسئله: شبیه‌سازی و راه‌های فرار از ربه، ۱۳۸۹، گنجینه معارف قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://www.hawzah.net/FA/articleview.html?ArticleID=88383>

سیستانی، سید علی، استفتائات پزشکی، شبیه‌سازی، پورتال انهار، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://portal.anhar.ir/node/3065> طباطبائی حکیم، السید محمد سعید، حکم الاستنساخ البشري، یکن الحصول فی الموقع الانترنتی: http://www.alhakeem.com/arabic/pages/quesans/listgroup_ques.php?Where=199.

سلول‌های جنسی داده‌اند و در صورت استفاده از سلول جسمی مرد بیگانه، برای مشروع بودن طفل، عقد شرعی را شرط ندانسته‌اند، زیرا در این فرض، تلقیح سلول‌های جنسی که نیاز به رابطه مشروع دارد، صورت نمی‌گیرد (حائری، ۱۳۸۷، ۴۴؛ محسنی، ۱۳۸۲، ص ۴۱۰)؛ لذا طفل را ملحق به والدین خود دانسته‌اند (موسوی سبزواری، ۱۴۲۳هـ ص ۱۵۹). اما بر اساس دیدگاه دیگری که زنا را منحصر در تعریف مصرح فقهی و قانونی می‌داند، رساندن منی به رحم زن به طریقی غیر از نزدیکی و لقاح اسپرم با تخمک بیگانه و غیره داخل در مفهوم زنا نیست و طفل متولد از طریقی غیر از زنا به والدین ملحق می‌شود (فاضل موحدی لنگرانی، بی‌تا، ۹۸، مسأله ۲۴۹؛ سیستانی، بی‌تا، ۵۷۷، مسأله ۶۷؛ حسینی شاهرودی، ۱۳۸۷، ص ۱۸۰۷؛ وحید خراسانی، ۱۴۲۱هـ ج ۱، ص ۷۷۰، مسأله ۲۸۹۸؛ خوئی، بی‌تا، ص ۵۶۰-۵۶۱، مسأله ۴۴؛ خامنه‌ای، بی‌تا، ص ۴۳۰، س ۱۲۷۵؛ صانعی، ۱۳۸۴، ص ۱۳۲۵ و ۱۳۲۶؛ روحانی، بی‌تا، ص ۲۵؛ علوی گرگانی، ۱۳۹۱، ص ۵۵۹، مسأله ۲۹۴۰؛ موسوی خمینی، ۱۳۹۰هـ ج ۲، ص ۶۲۱-۶۲۲، مسائل ۱-۳). در ماده ۳ قانون نحوه اهدای جنین به زوجین نابارور از عبارت «والدین اهداگیرنده» استفاده شده و رابطه طفل با والدین متقاضی صرفاً در مورد برخی از آثار برقرار گردیده است؛ اما به الحاق شرعی کودک به والدین طبیعی اشاره‌ای نشده است.

حقوق انگلیس

۱- تعریف طفل نامشروع

در حقوق انگلیس، فرزندی که خارج از رابطه زوجیت صحیح یا اعتقاد به صحیح بودن رابطه متولد می‌شوند، فرزندان نامشروع^۱ تلقی می‌گردند.^۲ اگر طفل، نامشروع باشد، اجازه پدر برای صدور حکم فرزندخواندگی یا درمان‌های پزشکی مورد نیاز برای کودکش لازم نیست؛^۳ نمی‌تواند سرپرست کودک را معین کند؛ قدرت مستقل در تربیت کودک، حق اعتراض به صدور پاسپورت، خروج طفل توسط مادرش از انگلستان و ازدواج وی را

1- Illegitimate

2- Available at: <http://dictionary.reference.com/browse/illegitimate>

۳- بند ۳ و ۴ ماده ۵ قانون کودکان ۱۹۸۹:

Children Act 1989, Available at: http://www.hms.gov.uk/acts/acts1989/Ukpga_19890041_en_1.htm

ندارد. بر اساس یک قاعده قدیمی، هرگاه طفل در محیط خانواده به دنیا بیاید، مشروع^۱ تلقی می‌شود (Rogers, 2002, P.1151, 1152; Lynn, 2002, P.257; Handley Anderson, 1992, P.847) و تولد در نتیجه رابطه نامشروع (زنا)، وی را نامشروع خواهد کرد.^۲

۲- الحاق طفل به والدین

وفق قانون سبب ازدواج^۳ مصوب ۱۹۷۳، ازدواج والدین با هم در طبقات ممنوعیت (ازدواج بین خواهر یا برادر) سبب بطلان ازدواج^۴ و نامشروع شدن کودک بود و ازدواج از ابتدا واقع نشده تلقی می‌شد، اما وفق ماده ۱ قانون اصلاحی قانون خانواده مصوب ۱۹۸۷^۵، کودک متولد از ازدواج باطل با احراز شرایط مقرر قانونی، مشروع تلقی می‌شود. یکی از این شرایط، اعتقاد معقول یک یا هر دوی والدین به صحت ازدواج در حقوق انگلیس است.^۶ این ماده، حتی در فرضی که اعتقاد به صحت ازدواج در نتیجه اشتباه نسبت به قانون باشد، نیز اجرا خواهد شد. دادگاه این اعتقاد را مورد سنجش قرار می‌دهد^۷ که به آن «آزمایش باور معقول» می‌گویند؛ به عنوان مثال، در مورد کودکی که بعد از اجرایی شدن ماده ۲۸ قانون اصلاحی خانواده در ۱۹۸۸/۴/۴ متولد شده بود، با فقدان دلیل مخالف و تصریح والدین به اعتقاد به صحت ازدواج، فرض شد که والدین به نحو معقولی باور داشته‌اند که ازدواج معتبر بوده است.

1- Legitimate

2- Available at: <http://dictionary.reference.com/browse/illegitimate>

3- matrimonial causes act ۱۹۷۳, Available at: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/18>

۴- بر اساس ماده ۱۲ بند (الف) قانون سبب ازدواج، موارد فقدان صلاحیت قانونی هر یک از طرفین، عدم رضایت معتبر (ناشی از اشتباه یا اکراه هریک از طرفین به ازدواج)، بیماری جنسی قابل سرایت یا بارداری زن توسط مرد دیگر باطل نیست، بلکه قابل ابطال است و تا زمانی که از سوی دادگاه اعلام بطلان ازدواج صورت نگرفته باشد، ازدواج همچنان مؤثر تلقی می‌شود و فرزندان حاصل از چنین ازدواجی مشروع به حساب می‌آیند.

5- Family Law Reform Act, Available at: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1987/42>

۶- به شرط مقیم بودن پدر در انگلستان و ویلز

۷- برای مثال در کشوری که چند همسری طبق قانون مجاز است، ازدواج با مردی که دارای همسر دیگری بوده باشد، اعتقاد معقول فرض می‌شود.

بر اساس قانون مشروعیت مصوب ۱۹۲۶^۱، طفل متولد از رابطه نامشروع غیر از زنای محصنه، با ازدواج بعدی والدین مشروع می‌شد. بر اساس قانون مشروعیت ۱۹۵۹^۲، امکان مشروعیت به اطفال متولد از زنای محصنه با ازدواج بعدی والدین نیز تسری یافت. بنابراین وفق قوانین انگلیس، امکان مشروعیت^۳ فرزندان با ازدواج بعدی والدین با یکدیگر یا شخص ثالث وجود دارد. قانون اصلاح قانون خانواده مصوب ۱۹۶۹^۴ به اطفال متولد از رابطه نامشروع حق داده است از والدین خود ارث ببرند و قانون اصلاح قانون خانواده مصوب ۱۹۸۷ تمامی تفاوت‌های حقوقی باقی‌مانده بین فرزندان متولد از نکاح مشروع و نامشروع را از بین برده است.^۵

اطفال نامشروع با رعایت مقررات قانونی قادر خواهند بود از کلیه حقوق اطفال قانونی بهره‌مند گردند. تنها تفاوت میان پدرانی که فرزندان آن‌ها حاصل از رابطه زوجیت هستند (Cretney, 2002, 519-520) با موارد دیگر، آن است که در حالت اول، پدران (مانند تمام مادران) به طور خودکار به محض تولد کودک، تمام حقوق و تکالیف والدینی را بر فرزند خود بدست می‌آورند^۶، اما در حالت دوم در صورت فرزندخواندگی یا وجود حکم والدینی، پدر دارای وظایف والدینی خواهد بود^۷ و طبق ماده ۴ قانون مذکور از طریق امضای توافقنامه با مادر کودک یا حکم دادگاه، امکان به‌دست آوردن آن وجود دارد. مهم‌ترین مانع قانونی در ارث^۸ بردن، تنظیم وصیت‌نامه است. موصی با وصیت درباره تمام اموال خویش، می‌تواند یک یا تمام وراثت قانونی را از ارث محروم کند^۹. زنا نیز به

رتال جامع علوم انسانی

1- Legitimacy Act, Available at: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/16-17/60/contents>

2- Legitimacy Act, Available at: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1959/73/contents/enacted>

۳- مشروعیت، فرآیندی است که در آن، وضعیت طفل از نامشروع به مشروع تغییر پیدا می‌کند.

4- Family Law Reform Act, Available at: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1969/46>

۵- تا قبل از قانون فرزندخواندگی ۱۹۲۶ برای فرزندان نامشروع، حق فرزندخواندگی وجود نداشت. در حال حاضر،

فرزندخواندگی یکی از ابزارهایی است که برای مشروع نمودن کودکان نامشروع به‌کار می‌رود.

6- fnf.org.uk

۷- بند ۱ و ۲ ماده ۲ قانون کودکان ۱۹۸۹

8- The Law Reform of Succession Act, Available at:

9- adviceguide.org.uk

عنوان یکی از موانع ارث است. بنابراین، طفل نامشروع تا زمانی که از طرق قانونی به طفل مشروع تغییر وضعیت نداده باشد، از پدر خود ارث نمی برد.^۱

۳- مشروعیت طفل متولد از شیوه های جدید باروری

در حقوق انگلیس درباره استفاده از شیوه های تولید مثل جنسی، ممنوعیتی به شرط رعایت مقررات قانونی وجود ندارد؛ در سال ۱۹۸۵، قانون ترتیبات رحم جایگزین^۲ و در سال ۱۹۹۰ قانون لقاح و جنین شناسی انسانی^۳ تنظیم شد که قانون بسیار کاملی در خصوص نحوه به کارگیری و آثار استفاده از شیوه های جدید باروری است. در سال ۲۰۰۸ قانون لقاح و جنین شناسی دیگری تصویب شد^۴ که ضمن اصلاح مقررات قانون سال ۱۹۹۰ در بعضی موارد، حاوی مقررات جدیدی نیز می باشد.

بر مبنای قانون لقاح و جنین شناسی انسانی مصوب ۱۹۹۰ و ۲۰۰۸، برای این که طفل، مشروع باشد، باید تمامی ضوابط مقرر در قانون، از جمله رضایت زوجین (زوجین ازدواج کرده، زوجین ازدواج نکرده ولی تحت یک قرارداد و زوجین همجنس گرا)^۵ و ارائه دهندگان خدمات کمکی باروری، انجام عملیات کمک باروری در کلینیک مجاز و وجود رابطه قانونمند میان شرکای جنسی^۶ رعایت شود. در غیر این صورت،^۷ طفل می تواند بدون والد (اعم از پدر و زوج همجنس گرا) تلقی شود (بند ۲ ماده ۴۱ و ماده ۴۳ قانون لقاح و جنین شناسی

1- adviceguide.org.uk

2- Surrogacy Arrangements Act, <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1985/49>

3-Human Fertilisation and Embryology Act, Available at: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/37/contents>

4-Human Fertilisation and Embryology Act, Available at: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2008/22/contents>.

۵- ماده ۴۲ قانون لقاح و جنین شناسی انسانی ۲۰۰۸

6-Overview of English law on assisted reproduction, Ethics teaching O&G (Obstetricians and Gynecologists), 2009, Available at:

www.mededcoventry.com/.../overview_of_english_law_on_assisted...

۷- بنگرید به: پایگاه اینترنتی: <http://webjcli.ncl.ac.uk/1997/issue3/rodgers3.html>; پیش از استفاده و یا

نخیره اسپرم، اهدا کننده باید کتباً اجازه استفاده از آن را داده باشد: جدول ۳ پاراگراف ۱ قانون لقاح و جنین شناسی

انسانی ۱۹۹۰ و ماده ۲۹ قانون ۲۰۰۸

انسانی (۲۰۰۸) و از ارث محروم گردد. با وجود این، هرگز طفل بدون مادر تلقی نخواهد شد و همواره طفل به مادر - ولو این رابطه زنا باشد - ملحق خواهد شد. در هر حال، امکان مشروع شدن اطفال حاصل از شیوه‌های جدید باروری با همان ضوابط اطفال عادی وجود دارد.

به موجب قانون ترتیبات رحم جایگزین سال ۱۹۸۵ ایجاد مؤسسات تجاری برای کمک به تنظیم قرارداد و هرگونه تبلیغات و پرداخت وجه به افراد یا مؤسسات واسطه در زمینه قرارداد جایگزینی، ممنوع و جرم است. دو ماده از قانون لقاح و جنین‌شناسی انسانی مصوب ۱۹۹۰ اختصاص به جانشینی رحم دارد و به موجب ماده ۳۰ قانون فوق، دادگاه‌ها اجازه خواهند داشت براساس حکمی که صادر کنند، فرزند حاصل از جانشینی در بارداری را به عنوان فرزند مشروع والدین متقاضی اعلام نمایند.^۱

در زمینه شبیه‌سازی به عنوان یک شیوه غیرجنسی تولید مثل، استفاده از عمل شبیه‌سازی مورد انتقاد عموم مردم و کلیسا به عنوان مقام مذهبی قرار گرفته است؛ در سیستم حقوقی انگلیس درباره شبیه‌سازی، دو قانون جداگانه وجود دارد: قانون شبیه‌سازی انسانی^۲ مصوب ۲۰۰۱ که به موجب آن استفاده از جنین شبیه‌سازی شده برای ایجاد فرزند، جرم است؛ قانون لقاح و جنین‌شناسی انسانی مصوب ۱۹۹۰ که ایجاد جنین از طریق انتقال هسته سلولی را مجاز می‌داند؛ نتیجه آن‌که شبیه‌سازی «رویان‌ها» تنها تحت رژیم قانون لقاح و جنین‌شناسی انسانی و صرفاً برای امور تحقیقاتی امکان‌پذیر

۱- مشروط بر ارتباط ژنتیکی طفل با یکی از والدین متقاضی یا هر دو، زوجیت، سن بالای ۱۸ سال و تقدیم تقاضا به دادگاه توسط والدین متقاضی (حکمی) در طی ۶ ماه از زمان تولد طفل، زندگی طفل با والدین متقاضی در زمان تقاضا، موافقت مادر جانشین در اعطای حقوق و تکالیف والدینی بعد از ۶ هفته از زمان تولد طفل و عدم پرداخت پول یا کالای ارزش‌دار غیر از هزینه‌های ترتیبات جانشینی در بارداری مگر با اجازه دادگاه

2- Human Reproductive Cloning Act, Available at: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2001/23/contents>

۳- این قانون، رویان‌های شبیه‌سازی شده را در بر نمی‌گرفت؛ اما در ژانویه ۲۰۰۳ حکمی صادر شد که وفق آن جنین حاصل از جایگزینی هسته سلولی به عنوان «جنین» مذکور در قانون لقاح و جنین‌شناسی انسانی مصوب ۱۹۹۰ طبقه‌بندی شد و تحت شمول قانون مذکور قرار گرفت و بدین وسیله حکمی که توسط دادگاه عالی در ۱۵ نوامبر ۲۰۰۱ در خصوص این‌که جنین‌های حاصل از انتقال هسته سلولی تحت شمول قانون ۱۹۹۰ نمی‌باشند را نقض کرد (Gogarty, 2002)، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی:

<http://www.austlii.edu.au/au/journals/MurUEJL/2002/14.html>

است؛ اما کاشت یک رویان شبیه‌سازی شده در رحم بر مبنای قانون شبیه‌سازی ممنوع است.

حقوق مصر

۱- تعریف کودک نامشروع

در ماده ۴ قانون طفل مصوب ۲۰۰۸، حق کودک در انتساب به والدین شرعی به رسمیت شناخته شده اما تعریفی از طفل نامشروع به عمل نیامده است و بنا بر تجویز اصل ۲ قانون اساسی باید به فقه حنفی مراجعه کرد؛ از دیدگاه فقه عامه، فرزندی که بدون ازدواج شرعی یا در نتیجه رابطه گناه‌آلود بین زن و مرد به وجود آید، نامشروع است (براج، ۱۴۲۰، ص ۷۲۱) و ولد زنا به کودکی اطلاق می‌شود که از رابطه نامشروع یا حرام متولد شده باشد (زحیلی، ۱۴۰۰هـ ج ۱، ص ۴۳۰)؛ بنابراین، زنا در مفهومی موسع هر نوع رابطه نامشروع را در بر می‌گیرد.

۲- الحاق طفل به والدین

وضعیت الحاق طفل به پدر در دو حالت قابل بررسی است؛ در حالت اول، اگر مادر طفل دارای شوهر باشد، در فرض انکار طفل توسط شوهر و تأیید انکار توسط مادر، فرزند زنازاده است؛ اما در فرض عدم تأیید مادر، لعان^۳ اجرا و فرزند، ولد ملاعنه است نه زنا و نسب وی از جانب ملاعن قطع می‌شود و هیچ‌کس حق ندارد نسبت به او ادعای نسب نماید (سرخسی، ۱۳۹۸هـ ج ۷، ص ۲۰۵). در فرض عدم نفی طفل توسط شوهر، فقهای حنفی قائل بر الحاق طفل به وی می‌باشند (ابن قیم، ۱۴۱۵هـ ص ۴۱۴-۴۲۲؛ ابن قدامه، ۱۴۱۷هـ ج ۹، ص ۱۲۳).

حالت دوم، زمانی است که زن بدون شوهر باشد و زانی، طفل را به خود ملحق نکند. در این فرض، فقهای حنفی به اتفاق، قائل به الحاق طفل به مادر هستند؛ اما اگر زانی، طفل را به

۱- قانون الطفل المصری رقم ۱۲ لسنة ۱۹۹۶ والمعدل بالقانون ۱۲۶ لسنة ۲۰۰۸. يمكن الحصول في الموقع الانترنتي: <http://www.egyptiantalks.org/invb/index.php?showtopic=74451>

۲- قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://www.egypt.gov.eg/arabic/laws/constitution/>

۳- در اصطلاح شرعی، نوعی مباحثه برای دفع حد یا نفی ولد می‌باشد (جبعی عاملی، ۱۴۱۰هـ ج ۷، ص ۱۸۱).

خود ملحق کند، اکثریت فقهای حنفی بر عدم الحاق طفل به زانی اظهار نظر کرده (کاسانی، ۱۴۰۶ هـ، ج ۶، ۲۴۳؛ سرخسی، ۱۳۹۸ هـ، ج ۱۷، ص ۱۵۴؛ ابن قدامه، ۱۴۱۷ هـ، ج ۹، ص ۱۲۳) و اقلیت به الحاق طفل به زناکار نظر داده‌اند (ابن قیم، ۱۴۱۵ هـ، ج ۵، ص ۴۲۵؛ ابن قدامه، ۱۴۱۷ هـ، ج ۹، ص ۱۲۳).^۱ فقهای عامه به اتفاق نسب را در ازدواج فاسد و وطی به شبهه ثابت می‌دانند^۲ و چون ولد الزنا به زانی ملحق نمی‌گردد، هیچ‌یک از دیگری ارث نمی‌برد (ابن نجیم، بی‌تا، ج ۴، ص ۱۲۹).

مطابق ماده ۱۵ قانون شماره ۲۵ مصوب ۱۹۲۹^۳ در مورد برخی قوانین احوال شخصیه، «در صورت انکار فرزند، دعوی نسب فرزند زنی که عدم آمیزش با شوهر برای او از زمان عقد قطعی باشد، شنیده نخواهد شد و همچنین است دعوی نسب فرزندی که، پس از یکسال دوری زوج از زن به دنیا بیاید، یا در مورد طفلی که بعد از یکسال از وفات یا طلاق زن مطلقه‌ای که همسر او مرده باشد، به دنیا بیاید» و نیز ماده ۴۳ قانون ارث شماره ۷۷ مصوب ۱۹۴۳^۴ «در صورت فوت مرد، حمل در صورتی از وی ارث می‌برد که حداکثر تا ۳۶۵ روز از تاریخ وفات یا جدایی زنده متولد شود»، از عبارات «عدم آمیزش با شوهر» و «تاریخ وفات یا جدایی» در دو ماده فوق چنین بر می‌آید که رابطه زوجیت، یکی از شرایط الحاق طفل به پدر می‌باشد.

فقهای عامه به اجماع (ابن قدامه، ۱۴۱۷ هـ، ج ۳، ص ۸۷؛ ابن نجیم، بی‌تا، ج ۴، ص ۲۵۱) با ولادت - به لحاظ قابلیت مشاهده - طفل را به مادر ملحق دانسته‌اند؛ خواه ولادت از نکاح صحیح یا فاسد یا از راهی غیر از نکاح مانند زنا و وطی به شبهه باشد (غنیور، ۱۴۰۵ هـ، ص ۵۹۶؛ ابن نجیم، بی‌تا، ج ۴، ص ۲۵۱).^۵

۱- این گروه به روایت سلیمان بن یسار که «اولاد زمان جاهلیت با اظهار اسلام به مدعی ملحق می‌گردند» (مالک، ج ۲، ص ۲۸۲، حدیث رقم ۱۴۲۰) و قیاس به وضعیت مادر، استناد نموده‌اند (ابن قیم، ۱۴۱۵ هـ، ج ۵، ص ۴۲۶).

۲- سامح، سید محمد، دعوی النسب شرعاً و قانوناً، يمكن الحصول فی الموقع الانترنتی: <http://www.droit-dz.com/forum/showthread.php?t=841>

۳- قانون بتعدیل بعض أحكام قوانین الأحوال الشخصیه، يمكن الحصول فی الموقع الانترنتی: <http://www.khattab.com/laws-library/EgII/004.doc>

۴- قانون بشأن الموارث، يمكن الحصول فی الموقع الانترنتی:

<http://www.f-law.net/law/showthread.php?55-%DE% C7%E4%E6%E4-%C7%E1%E3%ED%D1%C7%CB-%C7%E1%E3%D5%D1%EC-%D1%DE%E3-77-%E1%D3%E4%C9-1943>

۵- اثبات نسب فرزند به مادر حتی اگر در زمان تولد ۷۳ سال نیز داشته باشد جایز است: دادگاه عالی شرعی در ۱۹۵۰/۵/۲۷ با وکالت شرعی بر اساس سنت، شماره ۲۴، ص ۲۰۱

موجبات ارث شامل سبب و نسب (شیخ الاسلامی، ۱۳۷۰، ج ۲، ص ۸) و در ارث بردن فرزند از مادر و بالعکس (همانند ولد ملامنه) علمای حنفی اتفاق نظر دارند (ابن نجیم، بی تا، ج ۸، ص ۵۷۸؛ ابن قدامه، ۱۴۱۷هـ-ج ۱، ص ۱۱۴). بر اساس ماده ۷ قانون ارث ۱۹۴۳ یکی از اسباب ارث قرابت است و ماده ۴۷ این قانون بیان می کند «با رعایت مدت مقرر در ماده ۴۳ ولدالزنا و ولد ملامنه از مادر و اقوام مادری ارث می برند و مادر و اقوام مادری نیز از وی ارث خواهند برد».

۳- مشروعیت طفل متولد از شیوه های جدید باروری

فقه های حنفی به اتفاق، شیوه های جدید باروری را صرفاً در روابط میان زوجین مجاز می دانند و تلقیح نطفه مرد در رحم زن بیگانه و لقاح خارج رحمی را، در حکم نزدیکی و داخل در معنای زنا و فرزند حاصل را، صرفاً به مادر ملحق می شمارند (جاء الحق، ۱۴۰۳هـ-ج ۱۰، ص ۱۴۳)؛ اما در خصوص جانشینی در بارداری، گروهی معتقدند که اگر مادر جانشین همسر داشته باشد و بعد از نزدیکی، فرزندی به دنیا آورد، به شوهر (نه صاحب اسپرم) ملحق می شود، هرچند که تصور شود از زنا یا غصب یا وطی به شبهه است؛ اما اگر زن فاقد شوهر باشد، فرزند زنازاده است و تنها به مادرش منتسب می گردد (ابن نجیم، بی تا، ج ۴، ص ۲۵۱). بنابراین عقیده دیگری، اگر صاحب رحم دارای شوهر باشد، حتی اگر شوهر با وی نزدیکی نکرده باشد، فرزند مزبور به شوهر وی ملحق می شود و اگر دارای شوهر نباشد، در حکم ولد زنا است (سرخسی، ۱۳۹۸، ج ۱۷، ص ۱۵۴؛ کاسانی، ۱۴۰۶هـ-ج ۶، ص ۲۴۳).^۱ شبیه سازی انسانی نیز توسط فقهای مصر، حرام اعلام شده است.^۲

و طبق قانون تنظیم عملیات تلقیح مصنوعی و کودکان آزمایشگاهی مصوب اول مارس ۲۰۱۰،

۱- برخی نیز انجام این عمل را در صورت دوران امر میان دو زن یا دو مرد یا زن و مرد غیر مزدوج، به مساحقه و لواط تشبیه نموده اند (محروس، ۱۴۲۳هـ-۱۷۹).

۲- عبدالعزیز بن باز مفتی عربستان، سید محمد طنطاوی شیخ الازهر، یوسف قرضاوی، مفتی مصر و مقیم قطر، فرید نصر واصل مفتی مصر، محمد سلیمان الاشقر فقیه اردنی، عبدالمعطی بیومی استاد دانشگاه الازهر (اسلامی، ۱۳۸۴، ۸۹). و نیز بنگرید به: قرضاوی، ۱۴۲۳هـ-۱۴۲۳ میمن الحصول فی الموقع الانترنتی:

<http://www.qaradawi.net/fatawaahkam/30/1300-2009-12-22-16-27-42.html>.

۳- قانون تنظیم عملیات التلقیح الصناعی و أطفال الأنبییب، میمن الحصول فی الموقع الانترنتی:
<http://www.egypalace.co/vb/showthread.php?t=12243>

اگر عملیات تلقیح مصنوعی یا لقاح خارج رحمی در مراکز فاقد مجوز از وزارت بهداشت یا با روش‌های غیرشرعی انجام شود، فاقد اعتبار است. حسب ماده ۲، تلقیح مصنوعی میان زوجین امکان‌پذیر است و طبق ماده ۵، طفل ناشی از تلقیح مصنوعی با استفاده از نطفه اهدایی نامشروع شمرده می‌شود.^۱ همچنین، لقاح مصنوعی یا لقاح خارج رحمی با اسپرم مرد و تخمک زن و انتقال تخمک بارور شده در رحم مادر جانشین ممنوع و کودک نامشروع است و در فرض انجام، طفل صرفاً به مادر ملحق خواهد شد (همان ماده)؛ مگر آن‌که در صورت فقدان منازع، صاحب اسپرم ادعای پدر بودن کند که در این صورت، فرزند به وی ملحق می‌گردد.^۲

در زمینه شبیه‌سازی، قانون پیوند و کشت اعضای بدن انسان^۳ در ۱۸ ماده در ۲۸ نوامبر ۲۰۱۰ به تصویب رسید که حسب ماده ۴ قانون مذکور، انتقال اعضا یا اجزای بدن، به نحوی که منجر به اختلاط انساب گردد، ممنوع اعلام شده است.

یافته‌های پژوهش

۱- کودک نامشروع در فقه امامیه مفهومی اعم است که بر تمامی اطفالی که شیوه ایجاد نامشروع داشته باشند، صدق می‌کند؛ اما صرفاً طفل متولد از زنا از ارث محروم است. با این حال، زنا از دیدگاه برخی فقهای امامیه و حنفی مفهومی گسترده دارد که بر تمامی اطفال نامشروع صدق می‌کند.

۲- شیوه‌های جدید باروری در سیستم حقوقی ایران موافقان و مخالفانی در میان

۱- الموافقه علی مشروع قانون تنظيم عمليات التلقيح الصناعي وأطفال الأنابيب، السجن و غرامه، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی:

<http://www.arabegyfriends.com/vb/archive/index.php/t-476.html>

۲- مجله الدعوه، ش ۱۷۹۶، ص ۲۰؛ قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی:

<http://islamqa.info/ar/ref/21871> :

۳- مشروع قانون بشأن تنظيم زرع الأعضاء البشرية، يمكن الحصول في الموقع الإلكتروني:

<http://www.masress.com/youm7/194976>

مراجع بزرگ تقلید دارد و قانون در زمینه به کارگیری یا ممنوعیت استفاده از شیوه‌های جدید باروری به نحو قابل توجهی مجمل و مبهم است.

۳- در حقوق ایران، اقلیت فقهای متأخر به عدم الحاق طفل حاصل از شیوه‌های جدید باروری به والدین خود اظهار نظر کرده‌اند و اکثریت آن‌ها علی‌رغم مخالفت با برخی از شیوه‌های نوین باروری به الحاق طفل به والدین نظر داده‌اند؛ مع‌الوصف در حال حاضر با توجه به این‌که در قوانین موضوعه، اطفال متولد از زنا به والدین عرفی خود ملحق می‌شوند و جز ارث از سایر حقوق مدنی برخوردارند، به نظر می‌رسد سایر کودکان متولد از شیوه‌های جدید باروری را با استفاده از وحدت ملاک رأی وحدت رویه بتوان به والدین خودشان ملحق دانست، اما در رابطه با ارث کودکان مذکور، به لحاظ فقدان نص قانونی و تهافت آرای فقهای امامیه نیاز به تصریح قانونی است.

۴- در سیستم حقوقی مصر، تلقیح مصنوعی صرفاً میان زن و شوهر قانونی امکان‌پذیر است و در سایر موارد، طفل، در حکم ولد زناست و تنها به مادر ملحق می‌شود و از الحاق به پدر و ارث محروم است.

۵- در سیستم حقوقی انگلیس، طفل در صورت رعایت ضوابط قانونی، به والدین قانونی ملحق خواهد شد و در غیر این صورت بدون پدر و محروم از ارث و سایر حقوق مدنی است.

۶- در هر سه سیستم حقوقی ایران، انگلیس و مصر، طفل نامشروع طفلی است که بدون رعایت ضوابط قانونی متولد گردد.

۷- طفل نامشروع در هر سه سیستم حقوقی با محرومیت‌هایی مواجه است که ارث مهم‌ترین محرومیت حقوقی و وجه مشترک در هر سه سیستم حقوقی است.

۸- وضعیت حقوقی طفل نامشروع در حقوق ایران و مصر با ازدواج بعدی والدین تغییری نمی‌کند؛ اما در حقوق انگلیس طفل نامشروع با ازدواج بعدی والدین با یکدیگر یا با شخص ثالث، مشروع می‌شود.

منابع و مأخذ

منابع فارسی

- ✓ ابن براج، عبدالعزیز، *المهذب*، ج ۲، قم، مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۰۶هـ.
- ✓ ابن قدامه، عبدالله بن أحمد، *المغنی شرح مختصر الخرقی*، ج ۳ و ۹، ریاض، دار عالم الکتب، ۱۴۱۷هـ چاپ سوم
- ✓ ابن نجیم، زین الدین بن إبراهيم، *البحر الرائق شرح كنز الدقائق*، ج ۴ و ۸، بیروت، دار المعرفه، بی تا، چاپ دوم
- ✓ ابن قیم، محمد بن أبی بکر، *زاد المعاد*، ج ۵، بیروت، مؤسسه الرساله، ۱۴۱۵هـ، چاپ بیست و هفتم
- ✓ آبی الأزهری، صالح عبدالسمیع، *جواهر الإکلیل فی شرح مختصر خلیل*، بیروت، مکتبه الثقافیه، بی تا
- ✓ اسلامی، سید حسن، «شعبه سازی انسانی از دیدگاه فقه اهل سنت»، مجله فلسفه، کلام و عرفان، انجمن معارف اسلامی، شماره ۲، ۱۳۸۴، ص ۱۷۱-۱۴۸
- ✓ _____، «شعبه سازی انسانی از دیدگاه شیعه: بررسی چهار دیدگاه»، مجله فقه (کاوشی نو در فقه اسلامی)، شماره ۴۴، ۱۳۸۴، ص ۳-۷۷
- ✓ امامی، اسدالله، *مطالعه تطبیقی نسب در حقوق ایران و فرانسه*، تهران، موسوی، ۱۳۴۹، چاپ اول
- ✓ امامی، سید حسن، *حقوق مدنی*، تهران، اسلامی، ۱۳۴۳، چاپ دوم
- ✓ براج، جمعه محمد، *أحكام الميراث فی الشریع الإسلامیه*، عمان، دار یافا العلمیه، ۱۴۲۰هـ
- ✓ تبریزی، جواد، *استفتائات جدید*، قم، سرور، ۱۳۸۵، چاپ سوم
- ✓ جاد الحق، علی، «التلقيح الصناعي لتوالد الإنسان و الإجهاض»، ج ۱۰، مجله الازهر، سال ۵۵، شماره ۲۷، ۱۴۰۳هـ
- ✓ جبعی عاملی، زین الدین، *مسالك الافهام*، ج ۷ و ۱۴، قم، مؤسسه المعارف الاسلامیه، ۱۴۱۶هـ چاپ اول

- ✓ _____ ، «الروضه البهیه فی شرح اللمعه الدمشقیه»، ج ۶، قم، دآوری، ۱۴۱۰هـ چاپ اول
- ✓ جواهری، حسن، *الاستتمام و الاستنساخ فی قرآآت فقهیه معاصره فی معطیات الطب الحدیث*، بیروت، الغدیر، ۱۴۲۳هـ
- ✓ حائری، سید کاظم، «شبییه سازی انسان»، فقه اهل بیت، س ۱۴، شماره ۵۵، ۱۳۸۷
- ✓ حر عاملی، محمد بن حسن، *وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*، ج ۲۸ و ۲۶، قم، آل البیت (ع)، بی تا
- ✓ حرم پناهی، محسن، «روش های نوین تولید مثل انسانی از دیدگاه فقه و حقوق»، مجموعه مقالات، سمت - ابن سینا، تهران، ۱۳۸۲، چاپ دوم، ص ۸۵-۱۱۳
- ✓ حسینی سیستانی، «فقه برای غرب نشینان»، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://www.sistani.org/index.php?p=827020&id=1019&perpage=14774#7>، آخرین بازدید: ۱۳۹۲/۵/۱۴
- ✓ _____ ، *استفتائات پزشکی، شبییه سازی*، پورتال انهار، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://portal.anhar.ir/node/3065>، آخرین بازدید: ۱۳۹۲/۵/۱۴
- ✓ _____ ، *المسائل المنتخبه*، قم، مکتب آیه الله سیستانی، بی تا
- ✓ حسینی شاهرودی، سید محمد، *استفتائات*، قم، آل المرتضی، ۱۳۸۷، چاپ اول
- ✓ حسینی شیرازی، سید محمد صادق، *توضیح المسائل به اضافه مسائل جدید*، تهران، تابان، ۱۳۸۲، چاپ دوم
- ✓ _____ ، «مسائل مستحدثه، شبییه سازی»، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://persian.shirazi.ir/showestefta.php?Id=56>، آخرین بازدید: ۱۳۹۲/۵/۱۴
- ✓ حلّی، جعفر بن حسن، *شرایع الاسلام فی مسائل حلال و الحرام*، ج ۲، تهران، استقلال، ۱۴۰۹هـ چاپ دوم

- ✓ حلی، جمال الدین ابی العباس بن فهد، *المهذب البارع فی شرح المختصر النافع*، ج ۵، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۳هـ.
- ✓ حلی، ابی طالب محمد بن الحسن بن یوسف بن المطهر (فخر المحققین)، *ایضاح الفوائد فی شرح إشکالات القواعد*، ج ۳، قم، اسماعیلیان، ۱۳۸۹، چاپ اول.
- ✓ حلی، محمد بن منصور بن ادريس، *السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی*، ج ۳، قم، النشر الإسلامی، ۱۴۱۱هـ چاپ دوم.
- ✓ خامنه‌ای، سید علی، *استفتائات جدید، احکام پزشکی، استفاده از تخمک زن اجنبی با وجود تخمک ضعیف زوجه برای باروری*، بی تا، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://www.leader.ir/tree/index.php?catid=49>، آخرین بازدید: ۱۳۹۲/۸/۲۵
- ✓ _____، *رساله توضیح المسائل*، بی جا، واحد ساماندهی نشریات دیجیتال پایگاه اطلاع رسانی مبلغ، بی تا.
- ✓ خوئی، ابوالقاسم، (۱۳۹۰)، *تلقیح*، پورتال اینترنتی انهار، به روز رسانی <http://portal.anhar.ir/node/1۹۰۰/۹/۲۰>
- ✓ _____، *توضیح المسائل*، بی جا، مؤسسه الخوئی الإسلامیه، بی تا.
- ✓ روحانی، سید محمد صادق (بی تا)، *المسائل المستحدثه*، قم، دار الکتب، بی تا.
- ✓ _____، *توضیح المسائل*، قم، انوار الهدی، چاپ اول، ۱۳۴۰هـ.
- ✓ _____، *مسائل جدید، شبیه سازی انسان با توجه به پیامدهای آن*، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: ، آخرین بازدید: ۱۳۹۲/۵/۱۵
- ✓ زحیلی، وهبه، *الفقه الإسلامی وأدلته*، ج ۸، دمشق، دار الفکر، چاپ دوم، ۱۴۰۵هـ.
- ✓ سامح، سید محمد، *دعوی النسب شرعاً وقانوناً*، بی تا، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://www.droit->
- _____، آخرین بازدید: ۱۳۹۱/۸/۲۰ dz.com/forum/showthread.php?t=841
- ✓ سرخسی، ابوبکر محمد، *المبسوط*، ج ۷ و ۱۷، بیروت، دارالمعرفت، چاپ سوم، ۱۳۹۸هـ.

- ✓ شیخ الاسلامی، اسعد، *احوال شخصیه در مذاهب چهارگانه اهل سنت*، ج ۲، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۰
- ✓ صافی گلپایگانی، لطف الله، *رساله توضیح المسائل*، بی جا، نشر معارف اهل البیت (ع)، بی تا
- ✓ صناعی، یوسف، *استفتائات قضائی*، تهران، میزان، ۱۳۸۴، چاپ دوم
- ✓ _____، *استفتائات پزشکی*، بی جا، نشر معارف اهل البیت (ع)، بی تا
- ✓ صفایی، سید حسن و امامی، اسدالله، *حقوق خانواده*، ج ۲، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۴، چاپ چهارم
- ✓ صفائی، سید حسین، «*نارسیه های قانون ایران در باره اهدای گامت و جنین با توجه به حقوق تطبیقی*»، پایش، سال ۶، ۱۳۸۶، شماره ۴، ص ۳۲۹-۳۲۳
- ✓ صمدی اهری، محمد هاشم، *نسب ناشی از لقاح مصنوعی در حقوق ایران و اسلام*، تهران، گنج دانش، ۱۳۸۲، چاپ اول
- ✓ طبائی، مهشید سادات، *جواز یا حرمت ارائه خدمات کمک باروری*، فقه و حقوق خانواده (ندای صادق)، سال ۱۸، ۱۳۹۲، شماره ۵۸، ص ۵۳-۸۰
- ✓ طباطبائی، سید علی، *ریاض المسائل فی بیان أحكام الشرع بالدلائل*، ج ۱۰، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۲هـ چاپ اول
- ✓ طباطبائی حکیم، سید محمد سعید، *حکم الاستنساخ البشري*، يمكن الحصول فی الموقع الانترنتی:
- http://www.alhakeem.com/arabic/pages/quesans/listgroup_ques.php?Where=199 آخرین بازدید: ۱۳۹۱/۸/۲۰
- ✓ علوی گرگانی، سید محمد علی، *توضیح المسائل*، قم، دفتر آیة الله گرگانی، چاپ هفتم، ۱۳۸۵
- ✓ علوی احمدی طباطبائی بروجردی، حسین، *استفتائات*، ج ۲، قم، مؤسسه آیت الله بروجردی، ۱۳۸۸
- ✓ عوده الله، ریاض احمد، *الاستنساخ فی میزان الاسلام*، عمان، دار اسامه، ۲۰۰۳م

- ✓ عویس، محمد أحمد، **الأحكام الشرعية والقانونية للتدخل في عوامل الوراثة و التكاثر**، يمكن الحصول في الموقع الانترنتي: <http://alwaei.com>، آخرین بازديد: ۱۳۹۱/۸/۲۰
- ✓ غندور، احمد، **الاحوال الشخصية في التشريع الاسلامي**، كويت، مكتبة الفلاح، ۱۴۰۵هـ چاپ سوم
- ✓ فاضل آبی، حسن، **كشف الرموز في شرح مختصر النافع**، ج ۲، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۰هـ چاپ اول
- ✓ فاضل موحدی لنكرانی، محمد، **احكام پزشكان و بيماران**، قم، مركز فقهی ائمه اطهار (ع)، بی تا
- ✓ قانون الطفل المصری رقم ۱۲ لسنة ۱۹۹۶، يمكن الحصول في الموقع الانترنتي: <http://www.egyptiantalks.org/invb/index.php?showtopic=74451>
- ✓ قانون رقم ۲۵ لسنة ۱۹۲۹ بتعديل بعض أحكام قوانين الأحوال الشخصية، يمكن الحصول في الموقع الانترنتي: <http://www.egyptiantalks.org/invb/index.php?showtopic=74451>
- ✓ قانون رقم ۷۷ لسنة ۱۹۴۳ بشأن الموارث، يمكن الحصول في الموقع الانترنتي: <http://www.f-law.net/law/showthread.php?55-%DE%C7%E4%E6%E4-%C7%E1%E3%ED%D1%C7%CB-%C7%E1%E3%D5%D1%EC-%D1%DE%E3-77-%E1%D3%E4%C9-1943>
- ✓ قانون لتنظيم عمليات التلقيح الصناعي وأطفال الأنابيب، يمكن الحصول في الموقع الانترنتي: <http://www.egypalace.co/vb/showthread.php?t=12243>
- ✓ قرضاوی، ۱۴۲۳هـ يمكن الحصول في الموقع الانترنتي: <http://www.qaradawi.net/fatawaahkam/30/1300-2009-12-22-16-27-42.html> آخرین بازديد: ۱۳۹۱/۸/۲۰
- ✓ كاسانی، علاء الدين أبو بكر، **بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع**، ج ۶، بيروت، دارالكتب العلميه، ۱۴۰۶هـ چاپ دوم
- ✓ كاتوزيان، ناصر، **حقوق خانواده**، ج ۲، تهران، شركت انتشار با همكارى بهمن برنا، ۱۳۷۲، چاپ سوم

- ✓ کرکی، علی بن حسین، *جامع المقاصد فی شرح القواعد*، ج ۱۲، قم، آل البيت (ع)، ۱۴۱۱هـ چاپ اول
- ✓ مالک، مالک بن انس، *الموطأ*، ج ۲، بیروت، دارالغرب الإسلامی، ۱۴۰۷هـ چاپ دوم
- ✓ مامقانی، عبدالله، *مناهج المتقین فی فقه الأئمه و الیقین*، قم، آل البيت (ع)، بی تا
- ✓ مجله الدعوه، شماره ۱۷۹۶، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://islamqa.info/ar/ref/21871>، آخرین بازدید: ۱۳۹۱/۸/۲۰
- ✓ مجمع فقه اسلامی (۱۴۰۷هـ)، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://www.saqer-ahm.com/vb/showthread.php?t=6699> آخرین بازدید: ۱۳۹۱/۸/۲۰
- ✓ محروس، محمد، *عملیات اطفال الانابیب و الاستنساخ البشري فی منظور الشریعه الاسلامیه*، بیروت، الرساله، ۱۴۲۳هـ
- ✓ محسنی، محمد آصف، *الفقه و مسائل الطبی*، قم، بوستان کتاب، چاپ اول، ۱۳۸۲
- ✓ محمدی، علی، *شرح تبصره علامه حلی*، ج ۲، قم، دار الفکر، ۱۳۷۱، چاپ دوم
- ✓ مشروع قانون بشأن تنظیم زرع الأعضاء البشريه، يمكن الحصول فی الموقع الانترنتی: <http://www.mfa.gov.eg/Arabic/Ministry/TraffickinginPersons/low/Pages/na2ela2282010.aspx>
- ✓ مکارم شیرازی، ناصر، *احکام پزشکی مطابق با فتاوی آیه الله مکارم شیرازی*، ج ۱، قم، مدرسه الامام علی بن ابی طالب (ع)، ۱۳۸۶
- ✓ _____، *پزشکی: تلقیح مصنوعی*، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://makarem.ir/websites/farsi/estefta/?mit=805> آخرین بازدید: ۱۳۹۲/۵/۱۴
- ✓ _____، *تلقیح و بارور نمودن*، اصفهان، نشر معارف اهل البيت (ع)، بی تا
- ✓ _____، *دیدگاه فقهی حضرت آیت الله العظمی مکارم شیرازی درباره دو*

در پایگاه اینترنتی:

آخرین <http://www.hawzah.net/FA/articleview.html?ArticleID=88383>

بازدید: ۱۳۹۲/۵/۱۵

- ✓ معینی فر، محدثه و حاجی علی، فریبا، «نسب طفل شبیه سازی شده در نظام حقوقی اسلام»، فقه و حقوق خانواده، دانشگاه امام صادق 7 واحد خواران، ۱۳۸۹، دوره ۱۵، شماره ۵۲
- ✓ ملک زاده، فهیمه، «بررسی مسأله لقاح مصنوعی با رویکرد فقهی حقوقی»، فقه و حقوق خانواده، دانشگاه امام صادق(ع) واحد خواران، ۱۳۸۶، شماره ۴۸، ص ۷۶-۹۰
- ✓ منتظری، حسنعلی، رساله استفتائات، ج ۱، تهران، نشر سایه، ۱۳۸۴
- ✓ الموافقة علی مشروع قانون تنظیم عملیات التلیح الصناعي وأطفال الأنایب.. السجین و غرامه، 25 مایو ۲۰۰۹، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://www.arabegyfriends.com/vb/archive/index.php/t-476.html>
- ✓ موسوی بجنوردی، محمد، پاسخ به استفتاء در استفتائات و نظرات پیرامون مسائل مستحدثه فقهی و حقوقی، رهنمون، ۱۳۷۱، شماره ۳۰۲
- ✓ _____، حقوق خانواده، تهران، مجد، ۱۳۸۶، چاپ اول
- ✓ موسوی خمینی، روح الله، تحریر الوسیله، ج ۲، نجف، الآداب، ۱۳۹۰هـ چاپ دوم
- ✓ موسوی سبزواری، علی، «الاستنساخ بین التقنیه و التشریح»، قم، دفتر آیت الله العظمی سید عبدالاعلی موسوی سبزواری، ۱۳۸۱، چاپ دوم
- ✓ موسوی گلپایگانی، سید محمد رضا، الدر المنضود فی احکام الحدود، ج ۲، قم، دار القرآن الکریم، ۱۴۱۴هـ چاپ اول
- ✓ میر هاشمی، سرور، «تلقیح مصنوعی در اندیشه فقهی - حقوقی و موافقان و مخالفان آن»، فقه و حقوق خانواده، دانشگاه امام صادق 7 واحد خواران، ۱۳۸۳، شماره ۳۶
- ✓ نجفی، محمد حسن، جواهر الکلام، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ج ۴۱، ۱۳۶۳، چاپ ششم

- ✓ _____، *جواهر الکلام*، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ج ۲۹، بی تا
- ✓ نوری همدانی، *استفتائات پزشکی- تلقیح*، پورتال اینترنتی انهار،
<http://portal.anhar.ir/contentview.php?export=print&ID=2985> آخرین
 بازدید: ۱۳۹۲/۵/۱۵
- ✓ _____، *هزار و یک مسأله فقهی (مجموعه استفتائات)*، ج ۱، قم، مهدی
 موعود، ۱۳۸۳، چاپ چهارم
- ✓ وحید خراسانی، حسین، *توضیح المسائل*، ج ۱، قم، مدرسه باقرالعلوم، ۱۴۲۱هـ
- ✓ یثربی، سید محمد، *استفتاء درباره لقاح مصنوعی*، ۱۹ مهر، ۱۳۹۰، قابل
 دسترسی در پایگاه اینترنتی: <http://yasrebi.ir/Asteftah.aspx>
- ✓ یزدی، محمد، *باروریهای مصنوعی و حکم فقهی آن، روشهای نوین تولید
 مثل انسانی از دیدگاه فقه و حقوق*، (مجموعه مقالات)، ابن سینا و سمت،
 تهران، ۱۳۸۲، چاپ دوم

منابع انگلیسی

- ✓ Children Act 1989, Available at: http://www.hmsso.gov.uk/acts/acts1989/Ukpga_19890041_en_1.htm
- ✓ Cretney, Stephen Michael & Masson, Judith, and Bailey-Harris, Children's rights to know their parents, 2002, pp519-520, Available at: http://books.google.com/books?id=etLxpQQQgocC&pg=PA393&lpg=PA393&dq=Cretney.+S.+Masson.+J.+and+Bailey-Harris,+2002,+p+519-520&source=bl&ots=mOdr6U6WoH&sig=qJwPahyhCpui_eQ3JoDNuzJmXtk&sa=X&ei=9oEqUJzMEeLT0QWbiYGYCg&ved=0CAUQ6AEwAA#v=onepage&q=Cretney.%20S%20Masson.%20J.%20and%20Bailey-Harris%2C%202002%2C%20p%20519-520&f=false,15/Novemer/2013
- ✓ Family Law Reform Act 1969, Available at: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1969/46>
- ✓ Family Law Reform Act 1987, Available at: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1987/42>

- ✓ Families Need Fathers, Available at: www.fnf.org.uk, 15/Novemer /2013
- ✓ Adviceguide, Available at: http://www.adviceguide.org.uk/england/relationships_e/relationships_living_together_marriage_and_civil_partnership_e/civil_partnerships_and_living_together___legal_differences.htm, 15/Novemer/2013
- ✓ Human Fertilisation and Embryology Act 1990, (H.F.& E.A), Available at:
<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/37/contents>
Available at:
<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2008/22/contents>
- ✓ Human Reproductive Cloning Act 2001, Available at:
<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2001/23/contents>
- ✓ Legitimacy Act 1926; Available at: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/16-17/60/contents>
- ✓ Legitimacy Act 1959; Available at: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1959/73/contents/enacted>
- ✓ matrimonial causes act 1973, Available at:
<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/18>
- ✓ Overview of English law on assisted reproduction, Ethics teaching O&G (Obstetricians and Gynecologists), 2009, Available at:
www.mededcoventry.com/.../overview_of_english_law_on_assisted
- ✓ Rogers, Brie(2002), The Presumption of Paternity in Child Support Cases: A Triumph of Law Over Biology, 70 U. CIN. L. REV.
- ✓ Lynn D. Wardle & Laurence C. Nolan(2002), Fundamental Principles of Family Law, available at: http://books.google.com/books/about/Fundamental_Principles_of_Family_Law.html?id=WjgL3ha8OSQC , 2002.
- ✓ Handley Anderson Jill(1992),The Functioning Father: A Unified Approach to Paternity Determinations, 30 J. FAM. L. 847, 1992.
- ✓ The Law Reform of Succession Act 1995, available at:
<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1995/41/contents/enacted>